SKETCHES ABOUT TRANSYLVANIAN LITERARY HUMANISM

Liliana Truţă
Assoc. Prof., PhD., Partium Christian University of Oradea

Abstract: This study outlines some landmarks in approaching Ardelenism as a form of cultural regionalism, particularly literary. Following a short history of this concept and its applicability, this study draws a sketch of protoardelenism, then it outlines a few bold features of typical Transylvanian humanism as it appears in the oeuvre of some Transylvanian writers. It is noted that they generally opt for individual values that often clash with social or collective values.

Keywords: Transylvanian humanism, protoardelenism, mimesis as a form of knowledge, ethical values, individual-system relationship, social and political utopia, utopian deconstruction, oppressive system, individual values.

1. Scurt istoric al conceptului

Conceptul de ardelenism este la ora aceasta o realitate, unul dintre acele concepte existente în spaţiul cultural care, deşi au fost atacate de nenumărate ori sub pretextul că ar fi nişte ficţiuni ideatice, şi-au impus, în cele din urmă existenţa, prin acumulări succesive, vehiculări din ce în ce mai energice şi valuri de argumentări. De la stadiul incert de ficţiune teoretică, conceptul de ardelenism a devenit, în timp, un adevărat mit cultural, deja stând alături de conceptul de „balcanism" ca realitate stabilă. La rotunjirea şi consistenţa teoretică a acestuia au contribuit în cea mai mare parte eseiştii şi criticii literari care au căutat, regândit şi diagnosticat aspecte care în literatura scriitorilor ardeleni erau exprimate într-o formă ficţională. Pe de altă parte, aceştia au urmărit şi sursele istorice, ideologice şi culturale care au generat aceste aspecte. Abia după depistarea acestor surse conceptul de ardelenism a început să prindă consistenţă, căci simpla enumerare a unor trăsături constatate intuitiv nu e suficentă în degajarea unei tipologii regionale.

Un concept de acest tip poate să devină un mit în momentul în care problema demonstrării şi argumentării existenţei sale nu se mai impune ca necesitate, căci funcţionează deja pe baze axiomatice, şi la ora actuală conceptul de ardelenism se vehiculează fără rezerve, căci existenţa unei tipologii regionale ardeleneşti este deja dovedită printr-o serie de cercetări, mai mult sau mai puţin sistematice, însă reluate obsedant în diverse momente culturale româneşti.

Problemele care se cer degajate în jurul acestui concept la ora actuală ţin de o privire justă asupra originilor sale culturale, istorice, depistarea conţinuturilor ideologice şi a mesajelor sale culturale, într-un moment în care Europa secolului XXI pune un acent mare pe redefinirea spiritului local şi regional, şi studiul spaţiilor de interferenţă culturală. Datoria cercetătorilor acestui moment este să limpezească acest concept-mit de zgura tuturor prejudecăţilor sau deformărilor, să-l scoată eventual de sub tirania generalizărilor pripite sau a analogiilor neîntemeiate.

Născut sub semnul unei exaltate crize identitare a românilor din Transilvania, conceptul a evoluat treptat, ajungând, sub imperiul lucidităţii, să se deschidă, prin abordări diferite, pe mai

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

multe spaţii de investigaţie, de la cele care aveau ca obiect definirea lui din perspectiva unui spaţiu spiritual, geografic şi istoric specific, la cele vizând încorporările acestei spiritualităţi în spaţiul literaturii. Sinteze cu caracter deja sistematic apar după 1989 în spaţiul universitar clujean, prin cărţile lui Mircea Zaciu şi Liviu Petrescu, iar după 2000 se pare că tinerii cercetători sunt din ce în ce mai interesaţi de studierea lucidă şi aprofundată, pe baze ştiinţifice, a fenomenului, din perspectiva unor interferenţe româno-maghiare din spaţiul ardelenesc. Astfel, într-o teză de doctorat, Nagy Imola aduce contribuţii însemnate la limpezirea acestui concept urmărindu-l din perspectiva dublă a celor două literaturi: română şi maghiară, un demers salutar, cu aprecieri ciritce, judecăţi de valoare şi diagnoze convergente, de care este mare nevoie în cercetarea fenomenului. Făcând istoricul conceptului de ardelenism, cu evoluţiile sale în ambele spaţii culturale, român şi maghiar, ea sesizează o serie de elemente comune prezente în ambele tipuri de ardelenism, dar semnalează şi paralelismul absolut în care conceptul a fost tratat până în prezent, în ciuda convergenţelor. Conceptul de ardelenism, aşa cum s-a conturat în cele două spaţii culturale, a evoluat fără încercări de armonizare, mizându-se mai degrabă pe delimitare. Autoarea observă de pe poziţii juste însă că „acest fenomen de autodefinire prin opoziţie este un fenomen specific regiunii Europei Estice şi Centrale”.[1]

Concluziile cercetătoarei fenomenului se referă tocmai la această necesitate de armonizare cu iniţiative de ambele părţi, fiind vorba, în cele din urmă, de acelaşi spaţiu geografic şi spiritual, în care convergenţele şi interferenţele culturale sunt nenumărate şi trebuie doar depistate. Tocmai această armonizare a perspectivelor o caută şi autoarea după ce trece de capitolele teoretice, conjugând cele două perspective şi urmărind cu metodele comparativismului manifestarea unor teme obsedante comune scriitorilor români şi maghiari ai acestui spaţiu şi nu numai.

O distincţie binevenită în urma demersului de urmărire a evoluţiei conceptului este între transilvanism (promovat în spaţiul cultural maghiar cu preponderenţă) şi ardelenism (vehiculat mai ales în spaţiul cultural românesc), denumirile fiind făcute tot în direcţia delimitării:

„ ...putem conchide că transilvanismul este o ideologie, o orientare regională ardeleană care a pătruns mai multe teritorii, mai multe discursuri (cultural, literar, politic, social, mediatic etc.), o ideologie care poate fi identificată atât în discursul promovat de intelectualii maghiari interbelici (care l-au şi teoretizat), dar şi în discursul intelecualilor români. Transilvanismul operează cu o serie de concepte, sintagme, cuvinte-cheie care nu sunt invenţii exclusiv româneşti sau maghiare. Ambele discursuri operează cu geografia spiritului ardelean, suflet transilvan, ambele accentuează relaţia de determinare cu istoria transilvană, peisajul transilvan, psihicul transilvan.”[2]

Pseudo- delimitarea conceptuală de care am vorbit mai sus va fi depăşită în 1996, când apare cartea lui Mircea Zaciu în care autorul foloseşte termenul de *transilvanism*, fără ca acest lucru să aducă confuzii însă, dar nici să elimine din uz deja tradiţionalul „ardelenism”.

Originile transilvanismului la maghiari, dar şi la români sunt depistate în perioada Imperiului multinaţional central-european care determină un discurs anticentralist izvorând din condiţia periferică pe care o are provincia în cadrul imperiului. La maghiari, această reacţie anticentralistă se va developa ca discurs transilvanist coerent apoi prin contribuţiile lui Ady Endre de la începutul secolului XX, care reconstruieşte conceptul în jurul ideii unui Ardeal văzut

[1]Nagy Imola, *Interferenţe narative româno-maghiare în prima jumătate a secolului XX*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Petru Maior, Târgu-Mureş, 2010, pag. 15
[2]Ibidem, pag. 13

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

ca centru de cultură, de toleranţă, de libertate şi de deschidere europeană, direcţii pe care le vor continua contribuţiile lui Kos Karoly şi gruparea „Erdelyi Helikon”.

În spaţiul românesc de după 1918, în perioada interbelică se face o integrare a scriitorilor români ai spaţiului ardelenesc în contextul literaturii române şi se încearcă semnalarea unui specific local al acestor scriitori. Critici literari ai acestei perioade care nu aparţin neapărat prin origine sau formaţie acestui spaţiu (George Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Eugen Lovinescu) fac eforturi de valorizare, integrare şi impunere a literaturii ardeleneşti prin analiza operelor unor scriitori precum Slavici, Rebreanu, Coşbuc etc., încercând deja, schematic, şi o definire a spiritualităţii ardeleneşti.

În perioada postbelică, problema ardelenismului s-a reluat prin studiile lui Nicolae Balotă, Dimitrie Popovici, Liviu Petrescu, Mircea Zaciu etc.)şi i s-au adăugat numeroase nuanţări astfel încât o tipologie transilvană începe să se contureze din ce în ce mai pregnant, nu fără a lăsa suficiente spaţii de investigare.

2. O schiţă a protoardelenismului

Spiritul ardelenismului incipient promovat de Şcoala Ardeleană este, evident, vascularizat de exaltări specifice momentelor de trezire a conştiinţei, şi, din păcate, literatura destul de matură a acestei perioade (Ioan Budai Deleanu, Ion Codru Drăguşanu) nu va intra în circuitul valorilor decât mult mai târziu. Studierea atentă a acestui protoardelenism este importantă deoarece acum se conturează cele mai importante direcţii ce vor defini profilul spiritual al ardelenismului matur.

Este momentul iluminist cu un aer de profetism transilvan, cu ingrediente mesianice în care trezirea conştiinţei naţionale se întâlneşte cu năzuinţa de a făuri o cultură cu adresabilitate europeană. Funcţia culturii în definirea spiritului naţional devine centrală, şi ardelenismul în această etapă încearcă să construiască, de multe ori de pe poziţii utopice, o mitologie a descendenţei, ca formă de apărare în faţa marginalizării. Aici deja se conturează dubla tendinţă ce va marca întregul discurs ardelenist ulterior şi anume: conjuncţia dintre *autodefinirea regională* prin conturarea profilului specificului local şi *integrarea europeană* prin năzuinţa de a crea o literatură la nivel european.

Se conturează în această perioadă un imaginar caracteristic, însoţit de o atitudine specifică ce vor tipiza multă vreme intelectualul sau scriitorul ardelean, o configuraţie de gesturi şi de modalităţi de reprezentare pe care le vom reîntâlni peste timp crescute din această etapă embrionară.

Nicolae Balotă insistă pe bună dreptate asupra acestui moment iniţial în conturarea ardelenismului într-un studiu „transilvan” integrat unui capitol despre prozatori ardeleni din cartea *De la Ion la Ioanide*.[3] El desprinde din această fază embrionară câteva trăsături de mai târziu ale ardelenismului: profetismul, vocaţia educativă, de „luminare”, responsabilitatea sacră a scrisului, încrederea în cuvânt (spus sau scris), dorinţa scriitorului ardelean de a purta un mesaj, cultul adevărului şi al dreptăţii etc., toate acestea fiind numite de autor „ calităţi şi tendinţe ale spiritului”. Ele vor defini profilul spiritual al intelectualului ardelean, născute fiind odată cu conştiinţa identitară şi developate în perioadele moderne.

Tipic pentru acest moment este şi viziunea unei transcendenţe istorice pe care Balotă o depistează la I.C Drăguşin. Am putea adăuga că aceeaşi concepţie răzbate şi din paginile

[3]Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1974, pag. 261

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

Ţiganiadei într-o manieră mai explicită, chiar dacă intens ficţionalizată: Vlad, domnitorul iluminat este o unealtă, erou civilizator sau profet al unei asemenea transcendenţe istorice, aceeaşi care apare şi la sfârşitul eposului oprind realizarea, pe moment, a unui ideal de organizare pentru care timpul nu este potrivit. Aceste imagini ale unei transcendenţe reci, inumane, prezidând istoria sau destinele umane vor reapărea în prozele unor ardeleni de mai târziu (Slavici, Rebreanu). Vom vedea în capitolele următoare în ce fel se va concretiza acest fapt.

Revenind la perioada protoardelenismului, trebuie să remarcăm o altă tendinţă ce apare tot acum şi anume viziunea unui Ardeal care e un fel de „imago mundi" derivând dintr-o conştiinţă europeană incipientă, susţinută probabil şi de ideologia latinizantă a „corifeilor" Şcolii Ardelene. Acesta va fi, probabil, punctul de pornire pentru o permanentă tendinţă de deprovincializare prezentă la scriitorii şi intelectualii din Ardeal pe care o remarcă şi Liviu Petrescu în cartea sa dedicată prozei ardeleneşti.[4]

Nicolae Balotă insistă în studiul său asupra atitudinii peregrinului transilvan (Ion Codru-Drăguşanu) care i se pare relevantă în acest sens: acesta se poartă în timpul călătoriei sale „ca un european" şi se simte ca unul „de-ai casei", având conştiinţa clară de a fi un cetăţean al Europei.[5]Am putea completa aceste observaţii comparând atitudinea intelectualului ardelean călător cu un alt peregrin, sosit în spaţiul european dintr-o altă provincie, din Ţara Românească cam tot în aceeaşi perioadă: boierul muntean Dinicu Golescu, ce-şi va consemna observaţiile de călătorie tot într-un memorial, *Însemnare acălătoriei mele*. Peregrinul transilvan lipsit de complexe şi instalat fără dificultăţi de adaptare în ţările europene este total diferit de anxiosul, speriosul şi văicăreţul boier muntean care se îngrozeşte când vede nesfârşita „pustă" maghiară („acea groaznică pustă"), de parcă Bărăganul nu i-ar oferi aceeaşi privelişte. Reacţia lui Dinicu pare paradoxală, psihologic însă este perfect explicabilă prin teroarea viscerală pe care o simte călcând într-un spaţiu pe care-l simte străin. Comparaţiile permanente pe care le va face de-a lungul călătoriei între ceea ce vede în ţările Occidentului şi realităţile lăsate acasă îi amplifică acestui călător anxios complexele de om venit de la porţile Orientului. Nu degeaba Dimitrie Popovici va vedea în această carte expresia primă a unui complex european. Se pare că I.C. Drăguşanu însă este deja „rodul Şcolii Ardelene", şi, de aceea atitudinea sa nu este aceea a unui provincial căzut în marile oraşe europene, el are o „înaltă conştiinţă a demnităţii sale spirituale".[6] Ardeleanul de atunci deja începe să se simtă un cetăţean al lumii, o idee ce este reformulată şi în secolul XXI, evident, de pe alte coordonate.

3.Despre o tipologie ardelenească

Stabilirea unei tipologii regionale este dificilă deoarece e necesară o foarte atentă scrutare a operelor literare ce provin din această regiune, iar generalizarea acestor trăsături nu este posibilă decât în paralel cu găsirea unor posibile surse, aşa cum face criticul Liviu Petrescu în cartea sa dedicată scriitorilor ardeleni. La fel va face şi Nicolae Balotă în studiul amintit în capitolul anterior. Punctul de plecare este în studiile respective proza scriitorilor ardeleni, genul epic având o desfăşurare spaţială şi temporală mai amplă, în felul acesta devenind mai vizibile anumite particularităţi de stil, dar şi de ideologie literară sau de poetică a scriitorilor.

[4]Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic şi etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1997
[5]Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1974, pag. 269
[6]Ibidem, pag. 268

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

O analiză a stilului a fost făcută deja în numeroase studii dedicate tipologiilor regionale, chiar dacă aceste consideraţii au fost de fiecare dată sporadice. O mai atentă nuanţare aduce Nicolae Balotă şi în acestă privinţă, căci el nu se mulţumeşte doar să constate particularităţile stilistice ale prozei ardeleneşti, ci are ambiţia să caute şi sursele istorice şi ideologice ale acestui aspect.

În ceea ce priveşte atitudinea scriitorului faţă de literatură, actul scrisului, limbaj şi relaţia acestor aspecte cu stilul, se pot observa nişte constante.

Scriitorul moldovean este un bun povestitor, el se lasă vrăjit de propria lui poveste. Creangă, Negruzzi, Sadoveanu, Eminescu se caracterizează toţi prin paseism, re-construirea unui paradis pierdut, obsesia lor este retrăirea voluptuoasă a istoriei, căutarea tâlcurilor ei, nostalgia ţesând de multe ori o întreagă mitologie istorică sau personală. Voluptatea povestirii îl conduce pe scriitorul moldovean spre detalii, ceremonial al limbajului, naraţiune întârziată cât mai mult pentru a i se savura deliciile epice.

Scriitorul muntean se particularizează prin căutarea deliberată a efectului stilistic, el insistă mai degrabă pe felul cum povesteşte, iar nu pe actul povestirii. De aceea, un Caragiale, Odobescu, Arghezi, G. Călinescu sunt scriitori de o mare expresivitate verbală, căutând efectul stilistic, căci pentru ei cuvântul este personajul principal. Ei caută pitorescul, comicul sau chiar violenţa de limbaj, efectul dat de ciocnirea unor cuvinte, adică în mare parte, chiar şi în variantele mai moderate, scrisul muntenesc se caracterizează prin estetizare.

Prozatorul ardelean nu este un mare stilist, toţi cercetătorii au căzut de acord în privinţa aceasta, căci pentru ardelean cuvântul este prezent doar ca mijloc de a exprima adevărul şi de a crea o realitate. Cuvântul are valoare instrumentală, la fel şi naraţiunea. Ardeleanul nu se lasă dus de vraja povestirii, ci preferă să construiască cu ajutorul cuvântului o realitate narativă solidă, structurată în jurul unui miez de adevăr.

Datorită acestor trăsături, nu e de mirare că primele romane cu adevărat solide din punct de vedere estetic au venit din Ardeal: Slavici, urmat de un alt constructor de roman, Rebreanu, care a impus romanul ardelenesc. Amândoi au devenit adevărate modele în edificarea unui realism esenţial în literatura română.

Faptul că proza ardelenească stă la începuturile ei sub semnul problematicii rurale nu este nici acesta întâmplător. Intelectualii români din această regiune, de la paşoptişti până la interbelici, sunt de origine rurală şi satul apare în prozele ardeleneşti ca un spaţiu generator, ca o matrice spirituală şi purtătoare de valori. Umanismul ardelenesc îşi are originea în această cultură rurală, dar are şi o origine cărturărească, de sorginte latină.

Tot din această cultură latină se trage şi spiritul de ordine, de concizie şi precizie, virtuţi ce se regăsesc în scriitura ardelenească. Este, însă, şi o origine temperamentală, care va da naştere acelui „realism gospodăresc ardelean”[7], aşa cum îl numeşte, foarte plastic, Nicolae Balotă. Datorită acestei virtuţi, prozatorii ardeleni sunt foarte buni organizatori ai spaţiilor epice şi au un talent realist înnăscut, datorită unui ascuţit simţ al observaţiei: la Rebreanu, de pildă, descrierile sunt relevante în acest sens. Există o fascinaţie a amănuntelor, un elan de cunoaştere a lumii ce are rădăcini culturale tot în spiritul iluminist al Şcolii Ardelene: cunoaşterea lumii echivalează cu stăpânirea ei. Slavici, de pildă, organizează întreaga realitate în jurul unor principii de structurare a lumii şi caută, prin naraţiune, să înţeleagă acele legi generale ce pun lumea în mişcare. La fel se întâmplă şi la Rebreanu. Mimesis-ul lor stă sub semnul cunoaşterii.

[7]Ibidem, pag. 260

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

Ceea ce contează în primul rând la scriitorul ardelean este rostirea adevărurilor vieţii, de aici şi umanismul adânc al scriiturii ardeleneşti. Cel care stăpâneşte cuvântul, poate înţelege şi astfel stăpâni lumea.

4. Relaţia dintre individ şi sistem în literatura ardeleană

În cartea sa dedicată scriitorilor ardeleni, *Studii transilvane*,[8] criticul Liviu Petrescu insistă asupra valorilor eticismului, aspect care nu a fost îndeajuns discutat până atunci în critica literară, toţi cercetătorii rezumându-se doar la a-l numi, fără a-i studia sursele. Analizând cu atenţie proza lui Slavici şi Rebreanu, criticul observă că vocaţia eticistă acestora se datorează în primul rând umanismului care pune mai presus valorile individului faţă de valorile colective.

Vom urmări, în cele ce urmează, pornind de la această constatare, felul în care se conturează în proza ardelenească relaţia dintre individ şi sistem, esenţială, credem noi, în ceea ce priveşte conturarea unei viziuni sociale tipice pe care o promovează scriitorul ardelean, diferită de ceea ce citim în proza realist-obiectivă a unor scriitori ce nu aparţin acestui spaţiu.

Orice roman realist tradiţional sau de tip balzacian propune o puternică ancorare socială, încercând să demonteze specificul relaţiilor sociale într-un sistem dat, la un anumit moment istoric, analizând determinările sociale ale individului, felul în care acesta se raportează, se relaţionează sau dialoghează cu sistemul social şi istoric. Interesant este însă că, şi aici vom anticipa una dintre concluzii, scriitorii ardeleni se situează la extreme: fie construiesc utopii sociale, fie resimt sistemul social ca fiind puternic opresiv.

Vom avea în vedere aici scriitori aparţinând mai multor epoci literare, pentru a evita generalizări ce ar putea fi datorate anui anumit context social sau istoric. Vom urmări aspecte ideologice în *Ţiganiada*lui Ioan Budai Deleanu, la Ioan Slavici şi Liviu Rebreanu.

În *Ţiganiada* se construieşte o utopie socială şi politică, aşezată de majoritatea cercetătorilor sub semnul ideilor pozitiviste şi melioriste ale Iluminismului, dar mai interesant este de observat aici felul în care este deconstruită această utopie, pentru că întreaga „epopee" narează de fapt felul în care se năruieşte această ideologie. Ideologia pozitivistă a Luminilor se goleşte treptat de sens, devenind doar o formă goală, căci realităţile haotice ale acestei lumi de-a-ndoaselea nu susţin prin nimic realizarea acestei utopii, spre deosebire de faimoasa utopie socială şi politică pe care o realizează de pildă Sadoveanu în *Fraţii Jderi***,** unde mitizarea este posibilă. La scriitorul ardelean al secolului XVIII mitizarea nu este posibilă, dimpotrivă, toată creativitatea sa este pusă în slujba de-mitizării realităţii şi deconstruirii ideologiei iluministe. Ardeleanul este mai sceptic, neîncrezător în forţele istoriei şi ale progresului.

Deşi această umanitate din *Ţiganiada*pare să fie căzută în întunericul ignoranţei şi e dezintegrată de forţele haotice, e interesant de observat care este raportarea la o posibilă transcendenţă. Evident că, până la un punct, inclusiv ideea de transcendenţă suferă o puternică eroziune sub acidul parodiei, atât dracii cât şi îngerii părând doar nişte caricaturi ale oamenilor, neavând aşadar puterea superioară de a influenţa destinele umane. Relaţiile sociale sunt haotice,

[8]Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic şi etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1997

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

comunicarea socială lipseşte şi degenerează fie în ceartă, fie în păruială, individualul este totalmente absorbit de colectiv. Nu se individualizezaă decât figura profetică a lui Vlad, ca un Moise decis a-şi scoate poporul întunecat spre lumină, spre un pământ al Făgăduinţei. Sfârşitul *Ţiganiadei* pune însă istoria sub semnul unei transcendenţe impersonale, cu valoare de lege, aflată deasupra tuturor acestor spaţii transcendente false, o lege la care se supun toate, iar profetul se retrage din scenă pentru că timpul nu sosise pentru realizarea structurii sociale. Umanitatea nu este pregătită pentru primirea legii, pământul făgăduinţei i se refuză deocamdată după această rătăcire în deşert care seamănă foarte mult cu drumul lui Moise în căutarea Canaanului. Transcendenţa rece care stă deasupra destinelor colective şi individuale este ideea demnă de reţinut pentru că o vom întâlni şi la alţi scriitori ardeleni.

În cazul lui Slavici, tot un cetăţean al imperiului multinaţionalist, ideea unei utopii sociale există şi scriitorul îi dă o materializare particulară. El nu deconstruieşte, ci construieşte o utopie socială, în care legea armoniei domneşte deasupra destinelor individuale şi colective. Nu acesta este, de altfel mesajul *Marei*?

Aşa cum observa Magdalena Popescu[9], una din cele mai avizate voci interpretative pentru opera scriitorului, proza lui Slavici şi a ardelenilor degajă un aer de a-literaritate prin supratema destinului care leagă şi deznoadă firele, împingându-le spre un deznodământ fatal. Transcendenţa este imaginată la Slavici tot ca o imensă reţea de legi universale care ghidează destinele indivizilor. Ceea ce poate să facă omul este să aleagă: fie legile armoniei şi coeziunii (*Mara)*, fie căutarea intereselor proprii (*Moara cu noroc*) şi sfidarea, prin aceasta a marelui mecanism transcendent, urmată de sancţionare în plan moral.

Universul lui Slavici stă sub semnul cumpătării, al echilibrului, ridicate la rang de valoare supremă. Tensiunile etnice şi sociale sunt mereu armonizate la prozator, şi destinele individuale se varsă mereu în marele fluviu al colectivităţii, o colectivitate ardelenească multietnică şi multiconfesională. În scenele colective, s-a observat, de pildă, că Slavici preferă situaţiile de omogenizare colectivă, prezente mai ales în romanul *Mara*. El selectează doar tendinţele armonizatoare căci există o lege superioară a echilibrului care guvernează posibilele conflicte sociale şi politice.

Sensul tragic este totuşi prezent şi în opera lui Slavici, echilibrul dintre om şi sistem se clatină atunci când individul încalcă aceste legi ale armoniei şi este incapabil să rezolve luminos tensiunile sociale sau psihologice. Atunci este sancţionat de aceeaşi transcendenţă implacabilă. (*Moara cu noroc, Pădureanca*).

Tendinţa lui Slavici este însă realizarea unei utopii sociale în care legile superioare fiind înţelese şi respectate de individ, armonizarea este oricând posibilă. Umanismul prozei lui Slavici acordă şi individului aceeaşi şansă. De aceea, Slavici agreează personalităţile puternice, admiră forţa pe care o degajă individul, construieşte personaje energice şi active şi se lasă fascinat de acestea, crede în puterea individului de a se construi pe sine (Persida) prin forţe interioare active. Aceeaşi fascinaţie în faţa puterii, a forţei degajate de individ, în formele ei chiar abisale, o vom întâlni şi la Breban, un at prozator ardelean, aparţinând perioadei postbelice.

La Rebreanu, relaţia dintre individ şi sistem este altul. Rebreanu se situează la cealaltă extremă şi nicio utopie nu mai este posibilă. Legea armoniei universale este înlocuită la el de o lege implacabilă a tragicului, căci sistemul deja este unul închis şi opresiv. El exercită presiune

[9]Popescu, Magdalena, *Slavici*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1977

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

asupra individului care vrea să-şi afirme valorile individuale. Sistemul acţionează ca o transcendenţă crudă, nemiloasă, pedepsind individul care încearcă să iasă dintre limitele sale.

Eroii tragici ai lui Rebreanu (Ion, Apostol Bologa) sunt sancţionaţi în momentul în care încearcă să se smulgă determinărilor sociale căutând valorile proprii ale eului lor interior. Liviu Petrescu observa de pildă că eroii lui Rebreanu balansează între legea datoriei şi legea iubirii, dar balanţa înclină de fiecare dată spre afirmarea legii iubirii. Opţiunea aceasta umanistă pe care o deagjă proza lui Rebreanu (prezentă şi în romanul *Adam şi Eva*) nu are însă o rezolvare pozitivă, ea stă sub semnul tragicului şi al inaccesibilului, sistemul devine o tancendenţă invizibilă ce sancţionează revolta individuală sau se identifică cu legea morală fără faţă. Interferenţele cu Slavici sunt vizibile sub acest aspect: *Moara cu noroc* şi *Ion* sancţionează de fapt afirmarea ce nu se face sub semnul legii morale. Doar în cazul lui Apostol Bologa avem erou tragic în adevăratul sens al cuvântului, pentru că evoluţia lui începe cu abdicarea de la valorile colective impuse de un sistem opresiv şi se îndreaptă spre dobândirea valorilor interioare, individuale prin asimilarea legii iubirii.

Pentru a verifica aceste concluzii ce se leagă de tipologia ardelenismului, să vedem cum funcţionează relaţia dintre individ şi sistem la un scriitor muntean, George Călinescu, adept tot al formulei realiste, contemporan cu Rebreanu. Prima constatare este absenţa tragicului într-un roman ca *Enigma Otiliei*. Perspectiva socială este prezentă la fel de puternic şi aici. Realitatea socială este analizată aici însă la modul clinic şi chiar cinic pe alocuri, cu accente caricaturale şi dramatismul fierbe de multe ori laolaltă cu grotescul. Personajele acţionează în conformitate cu legile sociale, sistemul este constrângător dar nu opresiv, individul pur şi simplu se supune şi le acceptă, sub semnul supravieţuirii cu orice preţ, fiind în stare să renunţe oricând, fără prea multe traume la legea iubirii pentru a o înlocui cu parvenirea socială.

Scriitorul ardelean creează universuri închise, organice, în care nimic nu este lăsat la voia întâmplării, totul este situat sub semnul unei transcendenţe sau legi superioare, un cosmos supus rigorii: în timp ce la Rebreanu satul este o realitate închisă, stând sub un ochi impersonal şi implacabil din care evadarea nu este posibilă, la Marin Preda, scriitor muntean, satul este o realitate dinamică, deschisă, iar soluţiile individuale pot ieşi învingătoare.

Faţă cu retrospecţia istorică la moldoveni, la ardeleni domină viziunea socială, în general văzută ca transcendenţă (la Călinescu, scriitor muntean, socialul este doar un mediu de viaţă).

Crearea utopiilor, fie din perspectivă sceptică, deconstructivă (Ioan-Budai Deleanu), fie din perspectivă idilică (Slavici), este la scriitorii ardeleni o formă de a propune o realitate alternativă, sau de a impune ficţional spaţii compensative în faţa unor realităţi sociale şi politice resimţite ca opresive.

Subiectivitatea din scriitura moldovenească este înlocuită la ardeleni de un puternic raţionalism şi obiectivitate maximă. Realitatea individului în relaţie cu sistemul, chiar dacă se conturează ca o luptă dintre David cu Goliat, se construieşte de pe poziţiile unui profund umanism, tipic pentru universul spiritual ardelenesc.

BIBLIOGRAPHY

Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1974
Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe*, Editura Gramar, Bucureşti, 2007
Nagy Imola, *Interferenţe narative româno-maghiare în prima jumătate a secolului XX*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea Petru Maior, Târgu-Mureş, 2010

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)

Petrescu, Liviu, *Studii transilvane. Epic şi etic în proza transilvăneană*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1997
Popescu, Magdalena, *Slavici*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1977
Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996

BDD-A29687 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:25 UTC)